

УДК 94(37)

Причини початку громадянської війни в Римі в 49 р. до Р.Х.: Юлія і Красс

А.П. КОВАЛЬ

Київський національний університет ім.Т.Шевченка, м. Київ, Україна

Авторське резюме

В статті розглянуто теорію, згідно з якою загибелі Юлії і Марка Ліцинія Красса вважаються одними із безпосередніх причин громадянської війни між Помпеем Великим і Юлієм Цезарем. Значна частина сучасних дослідників притримується саме такої думки, розтиражованої в античних джерелах I-III ст. – ніби лише вони стримували двох полководців від зіткнення. Встановлено, що подібний погляд на Юлію і Красса не був притаманний античним авторам середини I ст. до Р.Х. На основі текстологічного аналізу джерел виявлено, що уявлення про них як «запоруку згоди» між Помпеем і Цезарем сформувалися в середовищі римських істориків періоду раннього принципату. З'ясовано, що ця думка знайшла найбільше відображення у поемі Лукана «Фарсалия», звідки вона була запозичена пізнішими античними авторами.

Ключові слова: Помпей; Цезар; Красс; Юлія; Лукан; Фарсалия; громадянська війна в Римі; Римська республіка

The causes of the Roman civil war, 49 B.C.: Julia and Crassus

A.P. KOVAL

T. Shevchenko national university of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Abstract

The title of the article is 'The Causes of the Roman Civil War, 49 B.C.: Julia and Crassus'. The purpose of the article was to examine the theory, provided by ancient writers, according to which deaths of Julia and Marcus Licinius Crassus are interpreted as one of the causes of the Roman Civil war in 49 B.C.

This theory wasn't an object of the special research and many modern scholars take on trust accounts of the ancient writers, following Mommsen's view. According to the sources, Julia was the «pledge of consent» between Pompey and Caesar, while Crassus was their mediator. In contrast, E. Gruen believed, that the deaths of Julia and Crassus had not been so ruinous for relations of Pompey and Caesar. For example, Julia had died in 54 B.C., but the Civil war started in 49 B.C. – according to the sources, it should have been started immediately after Julia's death.

The study tested, that the main source of such interpretation of Julia's and Crassus' deaths was Lucan's 'Pharsalia'. Such characterization of those is the most full in his poem. Textual analysis proves, that Lucan's poem was a source of this theory for many other ancient writers. For example, Plutarch's and Appian's characterizations of Julia and Crassus are the same, as in 'Pharsalia', considering the translation from Latin to Greek.

Further examination established that Lucan was the main propagandist of such characterization, but he wasn't its author. Julia was described as the «pledge of consent» in writings of Velleius Paterculus and Valerius Maximus that had been written in a few decades before 'Pharsalia'. However, there is no such characterization in writings of Cicero and Livius, who were the eyewitnesses of the Civil war. As a result, it was concluded, that such characterization had been formed among Roman writers of the early principate and re-tailed by Lucan.

As a conclusion it must be emphasized, that close study of the ancient sources confirmed an idea that had been expressed by E. Gruen.

Keywords: Pompey; Caesar; Crassus; Julia; Lucan; Pharsalia; Roman Civil war; Roman republic

Причины начала гражданской войны в Риме в 49 г. до Р.Х.: Юлия и Красс

А.П. КОВАЛЬ

Киевский национальный университет им.Т.Шевченко, г. Киев, Украина

Авторское резюме

В статье рассматривается теория, согласно которой гибель Юлии и Марка Лициния Красса относится к ряду непосредственных причин гражданской войны между Помпеем Великим и Юлием Цезарем. Большинство современных исследователей придерживается именно такого мнения, растиражированного античными источниками I-III вв. – будто бы только они удерживали двух великих полководцев от распри. Выяснено, что такой взгляд на Юлию и Красса не был присущ античным авторам середины I в. до Р.Х. С помощью текстологического анализа источников установлено, что взгляд на них как на «залог согласия» между Помпеем и Цезарем был сформирован в среде римских историков периода раннего принципата. Выяснено, что эта мысль нашла наибольшее отображение в поэме Лукана «Фарсалия», откуда ее заимствовали позднейшие античные авторы.

Ключевые слова: Помпей; Цезарь; Красс; Юлия; Лукан; Фарсалия; гражданская война в Риме; Римская республика

© А.П. Коваль, 2016

Постановка проблеми. Античні джерела з історії останніх років Римської республіки серед причин початку громадянської війни, що почалася в 49 р. до Р.Х., наводять розрив особистих відносин між Юлієм Цезарем та Помпеем Великим. Цей розрив нібито був спричинений загибеллю Юлії – дочки Цезаря, що була одружена із Помпеем, а погіршила ситуацію смерть Красса – їхнього колеги по тріумвірату. Особливо така точка зору пропагується у творах Лукана, Веллея Патеркула, Плутарха та Аппіана. Вони прямо вказують, що Цезар і Помпей давно стояли на порозі війни, і лише посередництво Юлії і Красса утримувало їх від кровопролиття. Однак хронологія виявляє помилковість такої точки зору – Юлія померла в 54 р. до Р.Х., Марк Красс – в 53 р. до Р.Х., а громадянська війна спалахнула тільки на початку 49 р. до Р.Х. Більше того, ретельний погляд на відносини між тріумвірами виявляє, що між Помпеем і Цезарем не було прямих протиріч аж до 52 р. до Р.Х., про що можна судити із повідомлень авторів, що були сучасниками вказаних подій. На основі таких роздумів ми припустили, що в джерелах пізнішої античної традиції уявлення про вплив Юлії та Красса на початок громадянської війни з'явилися в певний період, як результат рецепції вузлової історичної події.

Аналіз досліджень і публікацій. Значна частина сучасних дослідників прямо дотримується точки зору, представлених джерелами, не піддаючи їх сумнівам. Наприклад, Р. Сайм вважав, що смерті Юлії і Красса могли одразу ж призвести до розриву відносин двох діячів. Проте цього не сталося винятково через дії Помпея, який підтримував видимість союзу із Цезарем, поки сам збирав навколо себе прихильників Красса і торував собі шлях до римської аристократії [26, с. 38-40].

У своїй нещодавній монографії Р. Біллоуз охарактеризував смерть Юлії як трагедію, що «більше ніж будь-що інше призвела до розпаду громадянської війни, усунувши найміцніший зв'язок між Помпеем і Цезарем» [7, с. 179]. Загибель же Красса він визначив як велику катастрофу, що здійснила невимірний вплив на Рим і римську політику. Хоча той перебував у тіні репутації Помпея, як найславетнішого римського завойовника і досягнень Цезаря в Галлії, його багатство і зв'язки були здатні слугувати гальмами в будь-якому серйозному конфлікті між іншими двома. Найчастіше він обирав бік Цезаря проти сильнішого Помпея. Ця роль буфера між двох найбільших лідерів Риму, на думку Р. Біллоуза, мала тільки покращитися завдяки посаді правителя Сирії і командувача великої армії. Після його ж смерті Помпей і Цезар залишилися як два найбільших військових лідери у Римі, яким не знайшлося посередників для примирення [7, с.

180-181]. Таку ж думку раніше висловлював і С.Л. Утченко [6, с. 153-154], а на сьогодні її дотримується і низка інших дослідників, зокрема Ш. Хейлі [14, с. 55], Е. Еверітт [11, с. 176], Д. Шоттер [23, с. 71], Х. Суейн та М. Дейвіс [25, с. 161-163], П. Марін [17, с. 137-139], І.С. Горбуліч [2, с. 297], А.Б. Єгоров [3, с. 182-183].

Очевидно, що біля витоків цієї теорії в історіографії стоїть Т. Моммзен. Повторюючи слова Плутарха, він говорить про «розірвані долею родинні зв'язки», які Цезар намагався відновити після смерті Юлії [5, с. 320-321]. Він же й відводить Крассові роль «зайвого колеги» в тріумвіраті, завданням якого було встановлення рівноваги між двома іншими тріумвірами шляхом перетягування шалок терезів на бік Цезаря проти сильнішого Помпея [5, с. 310].

Протилежну думку чи не вперше висловив Е. Груен. Він зауважив, що інтерпретувати смерть Юлії і Красса як розрив персональних зв'язків та втрату посередника між Цезарем і Помпеем, просто слідуючи в цьому античним авторам, є особливо незадовільним [13, с. 450]. Дослідник нагадав, що шлюб Помпея і Юлії був лише способом закріплення політичної співпраці, а те, що він ще й виявився шасливим, – стало прийнятною випадковістю. На думку Е. Груена, смерть Юлії завдала Помпееві і Цезарю болю втрати, але не зробила причини політичної співпраці менш важливими [13, с. 450]. Так само не варто вважати Красса людиною, яка тримала всіх трьох діячів у купі. Е. Груен характеризує його як майстерного маніпулятора, що увійшов до коаліції з власною метою і брав активну участь тільки тоді, коли це відповідало його інтересам, в інших випадках залишаючись на другому плані [13, с. 450].

Із сучасних дослідників цю точку зору підтримують Е. Голсуорсі [12, с. 294], Р. Сігер [22, с. 130], П. Созерн [24, с. 113], Дж. Ремзі [20, с. 46]. Е. Камм, дослідник біографії Цезаря, загалом обережно ставиться до оцінки смерті Юлії, вважаючи, що не зовсім ясно, чи могла вона «слугувати причиною чи початком якого-небудь розриву відносин двох найвизначніших людей у Римському світі» [15, с. 83-84].

Метою дослідження є проведення аналізу античних джерел для встановлення витоків уявлень про загибель Юлії та Красса як причини громадянської війни між Цезарем і Помпеем.

Виклад основного матеріалу. Дві обставини, як зазначено в античних джерелах, завдали удару по особистих стосунках Помпея і Цезаря в другій половині 50-х рр. до Р.Х. Першою була смерть Юлії, дочки Цезаря, яку він віддав заміж за Помпея ще у 59 р. до Р.Х. для зміцнення політичного союзу між ними (Plut. Pomp. 47; Caes. 14; Suet. Div. Iul. 21, App. BC. 2.14; Vell. 2. 44.3). Попри те, що цей шлюб

укладався виключно з політичних міркувань, а різниця у віці була суттєвою (Помпеєві на той час було 47 років, а Юлії – 24) [14, с. 53], все ж, як відзначила Ш. Хейлі, він був прикладом шлюбу, в якому любов переважила політику [14, с. 53; 24, с. 113]. І.С. Горбуліч датує смерть Юлії 54 р. до Р.Х. [2, с. 297], посилаючись при цьому на повідомлення Светонія: «Eodem temporis spatio matrem primo, deinde filiam, nec multo post nepotem amisit» (Suet. Div. Iul. 26.1). Однак Светоній не вказує точної дати, з його слів тільки зрозуміло, що Юлія померла «в роки» між з'їздом в Луці і загибеллю Публія Клодія, тобто між 56 та 52 рр. до Р.Х. Точну дату її смерті ми можемо встановити завдяки листам Цицерона, в яких він говорить про велике горе («maiolem dolorem» – Cic. Q. fr. 3. 1.17) та скорботу («luctum» – Cic. Fam. 7. 9.1), що спіткали Цезаря. З тексту першого листа (Cic. Q. fr. 3. 1.17) ми можемо припустити, що Юлія померла в серпні 54 р. до Р.Х.

І дійсно – після багатьох років військових кампаній, походів і політичних інтриг Помпей Великий нарешті почав пізнавати радощі цивільного життя. І в цьому головну роль відіграла Юлія: «...Все ж дуже швидко й сам [Помпей] розм'як через любов молоді дружини, якій повністю присвятив себе і проводив з нею багато днів у замських помістях і садах, занедбавши те, що діялось на форумі» – «ταχὺ μέντοι καὶ αὐτὸς ἐμαλάσσετο τῷ τῆς κόρης ἔρωτι καὶ προσεῖχεν ἐκεῖνη τὰ πολλὰ καὶ συνδιμέρευεν ἐν ἀγροῖς καὶ κήποις, ἡμέλει δὲ τῶν κατ' ἀγορὰν πραττομένων» (Plut. Pomp. 48). Він настільки занедбав політичні справи, що в 58 р. до Р.Х. ледь не став жертвою одіозного народного трибуна Публія Клодія, якого підозрювали в організації замаху на Помпея (Plut. Pomp. 49). На деякий час він був змушений повернутися до державної діяльності, пов'язаної, в першу чергу, із роботою зернової комісії та консульством в 55 р. до Р.Х. Однак в 54 р. до Р.Х. він знову покинув усі свої справи – і навіть відмовився їхати у провінцію після консульства – щоб увесь свій час приділити вагітній Юлії: «...[Помпей] передавши командування і провінції найближчим легатам, сам з дружиною подорожував Італією від одного гебетерія [місце зустрічі й розваг молодих людей] до іншого» – «ὅτι πρεσβυταῖς φίλοις παραδόντες τὰ στρατεύματα καὶ τὰς ἐπαρχίας, αὐτὸς ἐν ταῖς περὶ τὴν Ἰταλίαν ἡβητηρίοις, μετὶ τῶν ἄλλοτε ἀλλαχόσε» (Plut. Pomp. 53). Під час пологів вона і померла, як вказувалось вище, в серпні 54 р. до Р.Х., а незабаром померло і новонароджене немовля.

Це була друга вагітність Юлії, перша ж теж закінчилася трагічно – стрес, викликаний вже згаданим замахом на життя Помпея людьми Клодія в 58 р. до Р.Х., призвів до передчасних пологів і викидня. З незрозумілих причин А.Б. Сгоров відносить цей випадок до 54 р. до Р.Х. [3, с. 182], посилаючись при цьому на Плутарха, хоча той чітко говорить, що Юлія

потім завагітніла вдруге і померла вже після пологів (Plut. Pomp. 53). Очевидно, що автор передає точку зору Валерія Максима: «quae, cum aediliciis comitiis Pompei Magni coniugis sui uestem cruore respersam e campo domum relatum uidisset, territa metu ne qua ei uis esset adlata, exanimis concidit partumque, quem utero conceptum habebat, subita animi consternatione et graui dolore corporis eicere coacta est magno quidem cum totius terrarum orbis detrimento» (Val. Max. 4.6.4).

Повідомлення джерел різняться стосовно того, було новонароджене немовля хлопчиком («nepotem» (онук Цезаря) – Suet. Div. Iul. 26; «filius parvus Pompei» – Vell. 2. 47.2) чи дівчинкою («θηλυ» – Plut. Pomp. 53; «θυγάτριον» – Dio. 39. 64.1).

Римський народ вшанував пам'ять Юлії, наполігши на тому, щоб її поховали на Марсовому полі (Plut. Pomp. 53; Caes. 23; Liv. Per. 106). У вже згаданих листах Цицерона ми бачили, що ця втрата була великим ударом для Цезаря; зі слів Плутарха ми також дізнаємось, що не меншим горе було і для Помпея: «Наскільки великим було горе Помпея, настільки й Цезаря» –

«καὶ μέγα μὲν αὐτὸν ἔσχε Πομπηίων, μέγα δὲ Καίσαρα πένθος» (Plut. Caes. 23). Фактично, він просто зачинився у своєму домі і лише спостерігав, як розвиваються події, занедбавши всі політичні справи [17, с. 137].

Античні автори висвітлюють смерть Юлії як чи не найголовнішу причину війни між Помпеем і Цезарем. Таку точку зору, наприклад, ми зустрічаємо у «Фарсалиї» Лукана: «Розділяється залізом держава могутнього народу, // що морем і землями всього світу володіє – // не розділили двоє фортуни. Тому що запорука кривого // союзу – Юлія – забрала зловісний поховальний смолоскип // до підземного світу Мойр, грізною // рукою відрізана. Якби ж тобі велике провидіння дало // більше днів, ти одна могла б вгамувати // несамовитих чоловіка і батька: // вибити зброю і з'єднати руки, як // зятів і тестів з'єднали сабінянки. // Так смерть твоя порушила клятви і війну почати // дозволила вождям» – «diuiditur ferro regnum, populi que potentis, // quae mare, quae terras, quae totum possidet orbem, // non cepit fortuna duos. nam pignora iuncti // sanguinis et diro ferale omine taedas // abstulit ad manes Parcarum Iulia saeua // intercepta manu. quod si tibi fata dedissent // maiores in luce moras, tu sola furentem // inde uirum poteras atque hinc retinere parentem // armatasque manus excusso iungere ferro, // ut generos soceris mediae iunxere Sabinae. // morte tua discussa fides bellumque mouere // permissum ducibus. stimulos dedit aemula uirtus» (Luc. 1.109-120).

Лукан описує Помпея і Цезаря як людей, що вже давно націлені на конфлікт між собою,

але їх від цього утримувала тільки присутність Юлії. У поемі вона виступає як моральний і етичний стримувач – зв'язок спорідненості між Помпеем і Цезарем, і коли вона померла, то цей зв'язок розірвався [10, с. 345].

На нашу думку, цей мотив перейняли в Лукана інші античні автори, у чиїх творах ми знаходимо подібну оцінку її смерті. Для прикладу, Плутарх двічі пише про «οἰκειότης» – «родинний зв'язок» (в Лукана – «кривний зв'язок» – «iuncti sanguinis»), який підтримував мир і згоду в державі: «καὶ μέγα μὲν αὐτὸν ἔσχε Πομπήϊον, μέγα δὲ Καίσαρα πένθος, οἱ δὲ φίλοι συνεταράχθησαν, ὡς τῆς ἐν εἰρήνῃ καὶ ὁμοιοῖα τᾶλλα νοσοῦσαν τὴν πολιτείαν φυλαττούσης οἰκειότητος λελυμένης» (Plut. Caes. 23), «εἶθ' ἔκυμαιεν ἡ πόλις, καὶ πάντα τὰ πράγματα σάλον εἶχε καὶ λόγους διαστατικούς, ὡς ἢ πρότερον παρακαλύπτουσα μᾶλλον ἢ κατεργουσα τῶν ἀνδρῶν τὴν φιλαρχίαν οἰκειότης ἀνῆρηται» (Plut. Pomp. 53).

Подібне запозичення в Лукана ми знаходимо і у Флора, сучасника Плутарха. Він писав про злагоду («concordiam») між зятем і тестем («generi socerisque»), яку давав шлюб Помпея і Юлії: «Decem annos traxit ista dominatio ex fide, quia mutuo metu tenebantur. Crassi morte apud Parthos et morte Iuliae Caesaris filiae, quae nupta Pompeio generi socerisque concordiam matrimonii foedere tenebat, statim aemulatio erupit.» (Flor. 2. 13.13). Також у Флора є ще одна ремінісценція з «Фарсалиї» Лукана. Його слова «Nec ille ferebat parem, nec hic superiorem» – «Цей [Помпей] не терпів рівних, а цей [Цезар] – переважаючих» (Flor. 2. 13.14) є практично повтором цього місця з Лукана: «nec quemquam iam ferre potest Caesarue priorem // Pompeiusue parem» – «не в змозі Цезар кого-небудь визнати першим, // Помпей – рівним» (Luc. 1. 125-126). Також припускають, що автором цієї епіграми був Лівій; подібні ж мотиви знаходять в працях Цезаря, Веллея Патеркула, Сенеки і Діона Кассія [16, с. 494].

Разом з ними і Аппіан говорить, що як тільки померла Юлія, всі почали остерігатися, що Помпей і Цезар тут же розв'яжуть громадянську війну: «I страх всіма оволодів із припиненням шлюбу, бо одразу ж великі війська Цезар і Помпей скерують один проти одного» – «Καὶ δεὸς ἅπασι ἐπέπιπεν ἀνηρημένης τῆς ἐπιγαμίας, ὡς αὐτίκα μεγάλους στρατοὺς Καίσαρός τε καὶ Πομπήϊου διοισομένων ἐς ἀλλήλους» App. BC. 1.19). Це, в свою чергу, перегукується із повідомленням Плутарха: «Одразу ж місто закипіло і всюди неспокій потрасив рознісся і слова, що сіяли смуту» – «εἶθ' ἔκυμαιεν ἡ πόλις, καὶ πάντα τὰ πράγματα σάλον εἶχε καὶ λόγους διαστατικούς» (Plut. Pomp. 53).

Характерним є те, що у творах авторів, які були сучасниками цієї трагедії, не приділяється значної уваги смерті Юлії, окрім простої її констатації. Так, у вже згаданих листах Цицерон говорить тільки про скорботу Цезаря. В

творах же останнього про смерть дочки немає абсолютно нічого – навіть на початку «Записок про громадянську війну», де обґрунтовувалися його мотиви розпочати військовий конфлікт. Також з тексту Тита Лівія, хронологічно найближчого з інших авторів, ми не можемо зрозуміти, чи надає він опису смерті Юлії такого ж політичного забарвлення. Скоріш за все, що цей епізод згадується в «Періодах» виключно тому, що Юлія була удостоєна поховання на Марсовому полі: «Iulia, Caesaris filia, Pompei uxor, decessit, honosque ei a populo habitus est, ut in campo Martio sepeliretur» (Liv. Per. 106). Востаннє такої почесні заслужив Сулла (Liv. Per. 90), тому такий винятковий випадок не міг залишитися поза увагою античного історика.

Із праць, що були написані до «Фарсалиї» Лукана, такий мотив зустрічається тільки у творах Веллея Патеркула і Валерія Максима. Веллей називає Юлію не інакше як «concordiae pignus» – «запорука згоди» (Vell. 2. 47.2), що є синонімом Луканового «pignora iuncti». Аналогічно й Валерій Максим говорить, що для Цезаря і Помпея Юлія була «concordia communis sanguinis iunctulo» – «запорука спільного кривного зв'язку», а смерть її зробила можливою громадянську війну (Val. Max. 4.6.4).

Цілком можливо, що такі уявлення про вплив смерті Юлії на початок громадянської війни були «винайдені» римськими істориками періоду раннього принципату, яких загалом дуже цікавила тема громадянських війн доби Пізньої Республіки [1, с. 62]. На превеликий жаль, праці сучасників Веллея Патеркула до нас не дійшли, проте ми вважаємо доцільним припустити, що такий погляд на смерть Юлії був загальноновизнаним для них і тому був відображений у «Фарсалиї» Лукана (з джерел, якими він користувався, достовірно встановлено праці Лівія і Цезаря. Безумовно, що Лукан використовував й історичні, епічні та прозові твори авторів періоду раннього принципату, а також послуговувався усною традицією [8, с. 539]), а вже звідти [10, с. 347] – до праць Плутарха [28, с. 124, 21, с. 421-422], Аппіана [19, с. 325-326] і Флора [16, с. 493-494]. Звісно, було б наївним припускати, що римські історики II-III ст. перейняли цей «міф про Юлію» виключно від Лукана. Їхнім джерелом (окрім Веллея Патеркула і Валерія Максима) цілком могли бути й втрачені для нас праці Кремуція Корда, Сенеки Старшого, Тразеї Пета і Авфідія Басса. Попри те, з огляду на неймовірну популярність і поширеність «Фарсалиї» в сучасників та нащадків Лукана, можна бути цілком впевненими, що пізніші історики були знайомі з поемою [1, с. 62-67].

Аналогічна ситуація склалася із оцінкою в джерелах загибелі Красса під час походу проти Парфії, щоправда трапляється вона рідше,

ніж «міф про Юлію». Із багатьох джерел, де є інформація про смерть Красса (кількість повідомлень дійсно значна: Luc. 1.103-111; Plut. Crass. 31; Pomp. 53; Flor. 1. 46.9-10; Dio. 40. 27.1-2; Oros. 6. 13.4; Eutrop. 6. 18.1; Val. Max. 1. 6.11; App. BC. 2.18), лише у двох із них зустрічається думка, що вона стала однією із причин громадянської війни: це знову ж таки Лукан і Плутарх. Перший наводить у своїй «Фарсалії» такі слова: // «Згода недовгий час тривала, розбрат // і мир не залежали від волі вождів; бо ж Красс // був єдиною перепороною майбутній війні. // Подібний до тонкого Істма, що розділяє // вали морські, не даючи зійтись морям; якщо б // суша відступила, то моря Іонійське й Егейське враз зіткнулися б; // так, коли Красс, що страшний битви вождів розділяв, // жалкою смертю загинув, окропивши // латинською кров'ю ассирійські Карри, // парфійська поразка римлян звільнила лють. // Більше ніж це, ви, Аршакіди, зробили: // Подарували горе громадянської війни» – «temporis angusti mansit concordia discors // paxque fuit non sponte ducum; nam sola future // Crassus erat belli medius mora. qualiter undas // qui secat et geminum gracilis mare separat Isthmos / nec patitur conferre fretum, si terra recedat, // Ionium Aegaeo frangat mare, sic, ubi saeva // arma ducum dirimens miserando funere Crassus // Assyrias Latio maculavit sanguine Carrhas, // Parthica Romanos soluerunt damna furores. // plus illa uobis acie, quam creditis, actum est, // Arsacidae: bellum uictis ciuile dedistis» (Luc. 98-108).

У Плутарха ж ми знаходимо інформацію, що після смерті Юлії «...невдовзі прийшла звістка про загибель Красса на війні з парфійцями. І коли відбулося – впала велика перепорона міжусобної війни. Боячись же його, обидва [«ἀμφότεροι», тобто Цезар і Помпей] по відношенню один до одного трималися принаймні якось законно» – «μετ' οὐ πολὺ δὲ καὶ Κράσσοσ ἐν Πάρθοις ἀπολωλὼς ἠγγέλλετο καὶ τοῦτο κώλυμα ὃν μέγα τοῦ συμπεσεῖν τὸν ἐμφύλιον πόλεμον ἐκποδὼν ἐγεγόνει δειδιότες γὰρ ἐκεῖνον ἀμφότεροι τοῖς πρὸς ἀλλήλους ἀμῶς γέ πως ἐνέμενον δίκαιοις» (Plut. Pomp. 53). В дійсності ж Красс загинув значно пізніше – на початку червня 53 р. до Р.Х. [18, с. 157-161].

Отже, виходячи із інформації вказаних джерел, ми мали б вважати, що вже до 54-53 рр. до Р.Х. між Помпеем і Цезарем існували настільки гострі протиріччя, які мали б неодмінно призвести до військового конфлікту між ними. Проте вже той простий факт, що війна не почалася одразу ж після смерті Красса в 53 р. до Р.Х., дозволяє припустити, що ці два фактори не здійснили такого руйнівного впливу на стосунки між Помпеем і Цезарем.

Висновки. На нашу думку, саме підхід Е. Груена до оцінки смерті Юлії і Красса видається таким, що більше відповідає дійсності. Так, джерела не фіксують явних протиріч між

Помпеем і Цезарем у період 59-54 рр. до Р.Х., відповідно – ми в дійсності не можемо відтворити можливий вплив Юлії на конкретну конфліктну ситуацію між чоловіком і батьком, і не можемо знати, чи вона примирила б їх обох – чи зайняла б сторону одного із них.

Так само ми не можемо припускати, що Помпей чи Цезар могли б поставити родинний зв'язок над особистими інтересами, якби Юлія дожила до 49 р. до Р.Х. П. Брант навів знаменитий випадок, який ілюструє, що далеко не завжди династичний шлюб був запорукою міцного політичного союзу для римських діячів. Мова йде про шлюб Сципіона Еміліана із Семпронією, сестрою братів Гракхів, який не заважав першому різко критикувати і виступати проти діяльності Тіберія Гракха. Хоча варто визнати, що причиною відсутності політичної взаємодії могли бути нещасливі відносини Сципіона із дружиною [9, с. 454].

Відсутність родинного зв'язку також не означала негайне виникнення ворожості між ними. В даному випадку ми скоріше маємо справу із анахронізмом, широко тиражованим пізнішими античними істориками (і поетами) з метою пояснення передумов громадянської війни, що почалась в 49 р. до Р.Х. В такому разі, як відзначив Е. Камм [15, с. 83-84], ми навряд чи зможемо встановити значення смерті Юлії для розв'язання війни.

Аналогічно із оцінкою наслідків смерті Красса. Якщо знову звернути увагу на особисті відносини між тріумвірами впродовж 59-53 рр. до Р.Х., то ми побачимо, що Красс не був посередником між Помпеем і Цезарем. Якраз останній виступав у ролі посередника між Помпеем і Крассом, які славився своєю глибокою і тривалою неприязню [4, с. 155-156], що часто переходила у відверту ворожість. Ще напередодні зустрічі в Луці Помпей й був переконаний, що Красс входив до кола осіб, які готували на нього замах (Cic. Q. fr. 2. 3.3-4).

Відтак, як зазначалося вище, Цезар не ризикнув навіть одночасно запросити їх обох до свого табору в Луці і мусив застосувати неабияке уміння вести переговори, щоб умовити їх разом претендувати на консульство. Так само ми вважаємо неправомірним стверджувати, що Красс обирав бік Цезаря у конфліктах із Помпеем. Впродовж 60-х років до Р.Х. саме Красс ініціював ряд політичних акцій, скерованих проти Помпея (наприклад – той самий аграрний проект Рулла) і користувався при цьому підтримкою Цезаря, який ще був далекий від верхніх сходінок своєї кар'єри. І саме Цезар проявив тоді далекоглядність, зберігаючи можливості примирення із Помпеем. Далі ж, як вже указувалося, між Цезарем і Помпеем не виникало таких конфліктів, де б Красс міг опинитися в ролі «буфера» між ними, про що писали Т. Моммзен чи Р. Біллоуз.

В той же час, варто визнати певну правоту тих дослідників [12, с. 313; 27, с. 204], які стверджують, що після смерті Красса відбулася своєрідна перестановка політичних сил в Римі. Хоча це і не означало негайний початок громадянської війни [24, с. 113].

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Бокщанин А.Г. Источниковедение Древнего Рима / А.Г. Бокщанин. – Москва: Издательство Московского университета, 1981. – 160 с.
2. Горбулич И.С. Династический брак как политическое орудие в карьере Помпея Великого / И.С. Горбулич // Мнемон. – 2006. – Вып. 5. – С. 287-298.
3. Егоров А.Б. Юлий Цезарь. Политическая биография / А.Б. Егоров. – СПб.: Нестор-История, 2014. – 548 с.
4. Любимова О.В. Конфликт Красса и Помпея в 70 г. до н.э.: его зарождение и причины / О.В. Любимова // Studia Historica. – 2013. – Вып. 13. – С. 136-157.
5. Моммзен, Т. История Рима. Т. 3 / Теодор Моммзен. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1997. – 640 с.
6. Утченко С.Л. Юлий Цезарь / С.Л. Утченко. – М.: Мысль, 1976. – 365 с.
7. Billows, R.A. 2009. Julius Caesar: The Colossus of Rome. Routledge, London & New York.
8. Bramble, J.C. 1982. Lucan. In: The Cambridge History of Classical Literature. Volume II: Latin Literature. E.J. Kenney, W.V. Clausen (ed.). Cambridge University Press, London & New York, 533-577.
9. Brunt, P.A. 1988. The Fall of the Roman Republic and Related Essays. Clarendon Press, Oxford.
10. Chiu, A. 2010. The Importance of Being Julia: Civil War, Historical Revision and the Mutable Past in Lucan's Pharsalia. The Classical Journal. 105 (4), 343-360.
11. Everitt, A. 2003. Cicero. The Life and Times of Rome's Greatest Politician. Random House, New York.
12. Goldsworthy, A. 2006. Caesar, Life of a Colossus. Yale University Press, New Haven.
13. Gruen, E.S. 1974. The Last Generation of the Roman Republic. University of California Press, Berkeley and Los Angeles.
14. Haley, S.P. 1985. The Five Wives of Pompey the Great. Greece & Rome. 32 (1), 49-59.
15. Kamm, A. 2006. Julius Caesar. A Life. Routledge, London.
16. Lintott, A.W. 1971. Lucan and the History of the Civil War. The Classical Quarterly. 21 (2), 488-505.
17. Marin, P. 2009. Blood in the Forum: The Struggle for the Roman Republic. Continuum, London and New York.
18. Marshall, B.A. 1976. Crassus: a Political Biography. Adolf M. Hakkert Publisher, Amsterdam.
19. Perrin, B. 1884. Lucan as Historical Source for Appian. The American Journal of Philology. 5 (3), 325-330.
20. Ramsey, J.T. 2009. The Proconsular Years: Politics at a Distance. In: A Companion to Julius Caesar. M. Griffin (ed.). Wiley-Blackwell, Oxford, 37-56.
21. Schettino, M.T. 2014. The Use of Historical Sources. In: A Companion to Plutarch. M. Beck (ed.). Blackwell, Oxford, 417-436.
22. Seager, R. 2002. Pompey the Great: a Political. Blackwell, Oxford
23. Shotter, D. 2005. The Fall of the Roman Republic. Routledge, London.
24. Southern, P. 2002. Pompey the Great. Tempus, Stroud & Charleston.
25. Swain, H., Davies, M.E. 2010. Aspects of Roman History 82 BC – AD 14. A Source-based Approach. Routledge, London and New York.
26. Syme R. 2002. Roman Revolution. Oxford University Press, Oxford.
27. Tatum, W. J. 2006. The Final Crisis. In: A Companion to the Roman Republic. N. Rosenstein, R. Morstein-Marx (ed.). Blackwell Publishing, Oxford.
28. Wet, B.X. de. 1981. Aspects of Plutarch's Portrayal of Pompey. Acta Classica. 24, 119-132.

Стаття надійшла до редакції 12.03.2016

REFERENCES:

1. Bokshchanin, A.G., 1981. Istochnikovedenie Drevnieho Rima [A Source Study of the Ancient Rome]. Izd. Mosk. Univ., Moscow (in Russian).
2. Horbulich, I.S., 2006. Dinasticheskiy brak kak politicheskoe orudie v kariere Pompeia Vielikoho [A Dynastic Marriage as a political tool in a career of Pompey the Great]. Mnemon. 5, 287-298 (in Russian).
3. Egorov, A.B., 2014. Yulii Tsezar. Politicheskaya biografiya [Julius Caesae. A Political Biography]. Nestor-Istoria, SPb (in Russian).
4. Liubimova, O.V., 2013. Konflikt Krassa i Pompeia v 70 g. do n.e.e: ego zarozhdenie i prichiny [A Conflict between Crassus and Pompey in 70 B.C.: Its Genesis and Causes]. Studia Historica. 13, 136-157 (in Russian).
5. Mommsen, T., 1997. Istoriia Rima [A History of Rome]. Vol. 3. Feniks, Rostov-na-Donu (in Russian).
6. Utchenko, S.L., 1976. Iulii Tsezar [Julius Caesar]. Mysl, Moskva (in Russian).
7. Billows, R.A. 2009. Julius Caesar: The Colossus of Rome. Routledge, London & New York.
8. Bramble, J.C. 1982. Lucan. In: The Cambridge History of Classical Literature. Volume II: Latin Literature. E.J. Kenney, W.V. Clausen (ed.). Cambridge University Press, London & New York, 533-577.
9. Brunt, P.A. 1988. The Fall of the Roman Republic and Related Essays. Clarendon Press, Oxford.
10. Chiu, A. 2010. The Importance of Being Julia: Civil War, Historical Revision and the Mutable Past in Lucan's Pharsalia. The Classical Journal. 105 (4), 343-360.
11. Everitt, A. 2003. Cicero. The Life and Times of Rome's Greatest Politician. Random House, New York.
12. Goldsworthy, A. 2006. Caesar, Life of a Colossus. Yale University Press, New Haven.
13. Gruen, E.S. 1974. The Last Generation of the Roman Republic. University of California Press, Berkeley and Los Angeles.
14. Haley, S.P. 1985. The Five Wives of Pompey the Great. Greece & Rome. 32 (1), 49-59.
15. Kamm, A. 2006. Julius Caesar. A Life. Routledge, London.

16. Lintott, A.W. 1971. Lucan and the History of the Civil War. *The Classical Quarterly*. 21 (2), 488-505.
17. Marin, P. 2009. *Blood in the Forum: The Struggle for the Roman Republic*. Continuum, London and New York.
18. Marshall, B.A. 1976. *Crassus: a Political Biography*. Adolf M. Hakkert Publisher, Amsterdam.
19. Perrin, B. 1884. Lucan as Historical Source for Appian. *The American Journal of Philology*. 5 (3), 325-330.
20. Ramsey, J.T. 2009. *The Proconsular Years: Politics at a Distance*. In: *A Companion to Julius Caesar*. M. Griffin (ed.). Wiley-Blackwell, Oxford, 37-56.
21. Schettino, M.T. 2014. *The Use of Historical Sources*. In: *A Companion to Plutarch*. M. Beck (ed.). Blackwell, Oxford, 417-436.
22. Seager, R. 2002. *Pompey the Great: a Political*. Blackwell, Oxford
23. Shotter, D. 2005. *The Fall of the Roman Republic*. Routledge, London.
24. Southern, P. 2002. *Pompey the Great*. Tempus, Stroud & Charleston.
25. Swain, H., Davies, M.E. 2010. *Aspects of Roman History 82 BC – AD 14. A Source-based Approach*. Routledge, London and New York.
26. Syme R. 2002. *Roman Revolution*. Oxford University Press, Oxford.
27. Tatum, W. J. 2006. *The Final Crisis*. In: *A Companion to the Roman Republic*. N. Rosenstein, R. Morstein-Marx (ed.). Blackwell Publishing, Oxford.
28. Wet, B.X. de. 1981. *Aspects of Plutarch's Portrayal of Pompey*. *Acta Classica*. 24, 119-132.

Коваль Андрій Павлович - аспірант
Київський національний університет ім.Т.Шевченка
Адреса: 01601, Київ, вул. Володимирська, 60
e-mail: artifex@ukr.net

Koval Andrii P. – postgraduate
T. Shevchenko national university of Kyiv
Address: 60, Volodymyrska Str., Kyiv, 01601, Ukraine

Коваль Андрей Павлович - аспирант
Киевский национальный университет им.Т.Шевченко
Адрес: 01601, Киев, ул. Владимирская, 60